

ТУМАЧЕЊЕ ЗЛА У ХРИШЋАНСТВУ

Слободанка Митровић

*Математички институт, Београд
Шумарски факултет,
Универзитет у Београду
(slobodanka.mitrovic@sfb.bg.ac.rs)*

1. Зло постоји. Човеку је немогуће да га схвати, али покушава. Индивидуација – процес од индивидуе ка личности, ка интеграцији (целовитости) човека, један од предуслова за обожење (победа добра над злом). Паралелизам историјског развоја свести и развоја личности.

2. Човекова судбина као и судбина целог човечанства: у вечној борби добра и зла. Почетни грех, непрекидна искушења, и процес искупљења чине суштину човековог живота, а хришћанско учење о смерницама исправног живота унутар кварљивог света, нуди путеве искупљења.

3. Разлике у хришћанском учењу (западном и источном) у прихватању греха, казне и искупљења; различити путеви ка Богу.

4. Пораст зла и кварења бивства због изневеравања основног хришћанског учења и лицемерност науке. Човек само путем ка обожењу ће победити ништавило и зло.

1.

Ако је зло илегално пробуђена моћ у стварању кад се бивство изокренуло у кварљивост у односу на творца, онда је питање да ли се бивство може исправити? Према онтолошкој заснованости добра и зла, то није у домену људске свести, нити ће икада бити. Ако човек умом не може да обухвати свет а камоли творца, то му и исправљање и обнављање бивства остаје потпуно недокучиво. Али, зато је конвергенција у досезању највише вредности добра могућа и људско биће својим исправним бивствовањем може бар да смањи укупну кварљивост целокупног бивства.

Човек одувек покушава да себи кроз симболичко представљање сопственог искуства, кроз митове, религију и филозофију објасни откуда толико зла на свету и како се изборити с њим. Како је, по Јунгу, историјски развој свести упоредан психолошком процесу индивидуације (од индивидуе до личности),

то прво неиздиференцирано, па касније издвојено и објашњено зло из хаоса, требало би да води ка његовом сузбијању и контроли, ка интеграцији са добрим у јединствену психичку целину. Али, ова се последња фаза равнотеже и целовитости (а да ли и савршенства у животу у Богу, тј. обожења?) у појединачним животима једва остваривала, па је питање колико још зла, патњи и недаћа ће се обрушити на људски род до по миту коначног разрешења и победе добра. Ако смо сада у дуготрајној фази нарастајућег зла – стари еон, које се ипак појавно може описати, онда нам ништа друго не преостаје него да пођемо од себе и појединачно започнемо борбу да се у нама зло препозна и превазиђе и самим тим укупно људско зло смањи. Тако је Јунгова фаза целовитости у развоју личности, али и историјске свести, заправо, само предуслов започињања вечног процеса и пута ка савршенству, ка истини, правди, ка добру, једном речју ка обожењу, ка остварењу Бога у човеку.

2.

У односу на човека Бог је у почетку био амбивалентан, али су се током развоја људске свести са препознавањем

и продубљивањем супротности између добра и зла, та раздвајања морала уочити, потцртати, да би се човек лакше дистанцирао од зла и окренуо ка добру. Тако је Богу приписано све добро, светлост и истина, а зло, тама и лаж ђаволу. При том се сачувала хијерархија и свеомгућност Бога, теодицеја у свим монотеистичким религијама, тако што ђаво није независно начело зла, већ сила отпора у оквиру божанстава, побуњени анђео или демон. У политеистичким религијама, али и у јудаизму, и добро и зло су били оностраног, сакралног порекла. Човек је вековима изграђивао земаљски свет забранама које су се односиле на нагоне и само је током религијских обреда и светковина му било допуштено кршење тих забрана и пражњење у смислу одржавања континуитета једног. У хришћанству и исламу зло губи сакралност. Бачено је у овоземаљски профани свет, свет рада и производа рада и оптеретило је тај свет у виду ђавола, чије порекло је управо у човековој слободној од Бога датој вољи. Ваво тако постаје господар људског историјског времена, а досезање добра, светлости, праизворне истине, Бога остаје у ванвременској и ванпросторној бесконачности, у бесмртности. Како су за историју најважнија два догађаја:

почетак и крај и како је исходиште било извесно рајско, након чега је наступила кварљивост бивства и владавина зла, то је остало искупљење као неизвесност до приспећа. Управо у тој отворености према приспећу је слобода човекова да одговори на искушења. Тако почетни грех, непрекидна искушења, и процес искупљења чине суштину човековог живот и космичку драму целокупног човечанства.

Све монотеистичке религије и велике баштине кинеска, иранска, египатска, хебрејска, орфичка су потпуни системи бивства, јер објашњавају целокупно кварење бивства и истовремено нуде путеве његовог обнављања. И хришћанство као историјска религија која одражава сам живот, нуди смернице исправног живота унутар кварљивог света, да би се дошло до искупљења. При том, за разлику од политеистичких религија које историју сагледавају кроз сталне обнављајуће космичке циклусе, у хришћанству, као и у јудаизму и исламу, ток историје има праволинијски правац на чијем крају се очекује коначан тријумф Бога, односно човека. Средиште Јеванђеља је борба добра и зла, заправо учење о кварењу и обнављању бивства. Само љубав исправља, обнавља и ослобађа човека, а праслика сваке љубави је живот

и страдање Исуса Христа. Следећи пут Исуса Христа, пут вере, наде и љубави, свако понаособ би требало да оствари своје назначење, да живи у истоветности мисли, речи и дела, једноставно да живи у Богу. Психолошким терминима речено, да кроз процес индивидуације у целовитости дође до обожења. С друге стране је супротност љубави: Антихрист, слуга ђавола, биће са људским ликом, али без људскости који може бити и све чешће је данас човеков избор кад се човек датом од Бога слободном вољом, одриче свог творца и свог живота у Богу. Иако је све јасно и једноставно, човеку није лако, јер у сваком тренутку мора да бира да ли ће се окренути Христу или Антихристу. Није лако, јер се човек мора суочити са истином да зло постоји у њему и да треба целог живота да се труди да то зло превазиђе. Није лако, јер је Антихриста у данашње време све више, искушења су у сваком животном тренутку, а Бога је чини се, све мање. Није лако, јер се и почетно хришћанско учење о добру и злу, временом модификовало по потребама и разновразним интересима, да је мало шта остало од чистих полазних основа. И не само то, и разлике у поимању греха и искупљења у оквиру самог хришћанства које се односе на За-

падну и Источну Цркву знатно су допринеле тим променама.

3.

Током старог и средњег века за хришћанско тумачење не само греха и искупљења, добра и зла, већ и за образлагање филозофских и теолошких истина као и за дефинисање црквених канона, били су задужени монаси и Свети Оци, они који су у заједници били највише посвећени Богу. Сви остали, не толико истрајни у вери следили су монахе и у Цркви су кроз Литургију долазили у везу са Богом. И већ у раном периоду хришћанства Литургија је у Западној Цркви попримила спиритуални карактер – хлеб и вино су само симболично представљали тело и крв Христову, док су у Литургији Источне Цркве хлеб и вино били стварни, били су обед, храна и представљали су стварно Христово тело. Спиритуалност, као битно обележје прихватања Бога у Западној Цркви, потекла је од неоплатонизма, који су народи западног дела Римске империје снажно били пригрлили, сматрајући се правим наследницима хеленске културе. Насупрот томе међу многобројним подређеним народима источног дела царства, хришћанство је остајало много чвршће везано за библијско предање и

ширило се у изворном облику. Источни човек је тако остао веран и старозаветним пророцима и Светим Оцима.

Како је мишљење на Западу полазило од неоплатонистичке визије да постоји идеално Царство Божије којем је овај несавршени материјални свет само одсјај, постојала је тежња да се оно достигне и то „бекством“ из овог света. Значи, Бог је у свести западног човека био приступачан, филозофски објашњив реалитет и таква рационализација Бога у моралној и метафизичкој сфери је била у опреци према животу. Идеално Божије Царство представљало је узор по ком је овоземаљски свет требало уредити. Тако је живот остајао несхваћен, а насилно мењање није било само у односу према природи и другом човеку већ је усмеравано и према себи доводећи до гушења нагона и страсти. Страсти је човек морао потискивати, каналисати, ограничавати, јер се бојао да би га могле одвести у дивљаштво и хаос, у зло. Ограничавајући своју природу, спутавајући своју телесност, човек Запада је *одвојио тело од духа* и приписао грех телесности, заборављајући да су и природа и телесност такође од Бога дати. Рекло би се, западно хришћанство је „изабрало“ неспутан развој духа на уштрб материјалног и телесног. Али, духу

схваћеном као ум, као мушки принцип недостајала је душа, љубав, женска страна Бога. Сви они који су осећали тај недостатак у прихватању Бога, проглашавани су за јеретике. Тако је, парадоксално, Западна Црква која је веровала да је окренута духу постајала брана пуноћи његовог развоја. Само узношење духа као сакралног сазнања које просветљава, приписивано је одабранима и само су ретки појединци као што су Свети Фрањо Асишки, Тома Аквински, Бернард од Клервоа, Бенедикт доживели духовно просветљење и били близу Бога. При том је остало свештенство „незаслужено“ преузимало на себе њихово узношење и себи приписивало Божији благослов, а сви други, неодабрани, имали су да се придржавају строгих црквених догми, норми и правила. Тиме је одржавана преко потребна хијерархија и дисциплина у једном релативно стабилном поретку друштвене субординације.

По Светом Августину било је потребно мучење бивства да би се дошло до очишћења и добила Божија благодат. Обични људи су у старту својим рођењем већ били у греху и заједницу са Богом и Божију благодат накнадно су стицали чишћењем од греха, искупљењем. У западном хришћанству је стање после првобитног гре-

ха обележавало човека, тј. *човекова природа* је схватана као *секундарна*. Човека није одређивао његов лични однос према Богу, већ почетни грех. Тиме је слободна воља губила на значају, јер ма каква човек имао за живота дела, ипак је од Божије воље зависило његово искупљење. Али, оптерећење наследним грехом и стална претња казном имало је и позитивне последице по развој друштва и заједнице. Страх од казне, од неизвесности спасења или пакла, приморавао је западног човека на труд, усавршавање и сопствено и заједнице, на морално деловање. Од малих ногу се учио да поштује правила, да не нарушава већ изграђује материјални свет око себе, да препознаје зло у себи и „бије ђавола у себи“, и тиме чува заједницу од самога себе, на закон и ред. У супротном следиле су казне, ломаче, санкције, тамнице и затвори.

Усавршавајући себе и уређујући заједницу, западни човек је мењао и мења свет са циљем да га учини што бољим и савршенијим. Целокупна модернизација света као последица пре свега науке и технологије, заправо је његово дело. Он је доносио и доноси законе дефинишући међуљудске односе тако да лична људска слобода може да иде само дотле док не спутава слободу других, а

добро изграђеним институцијама је бранио и брани тако успостављен систем. Све је то водило одрицању од пуноће живота, ка спутаном и стерилном начину живљења и самим тим ка одвајању човека од хришћанске Цркве, јер ауторитарна и строга Црква није нудила потребно прибежиште, већ је обичног уплашеног човека све више удаљавала од Бога.

Али, иако је крајем XIX века и у првој половини XX века, Запад кроз распад илузија о самосвести и саморазумљивом поретку света почео да тражи решења у конкретним, стварним животним процесима, правeћи отклон од спекулативне филозофије, од строгог, појмљивог смисла ствари ка њиховом тумачењу и интерпретацији, он се ипак није приближио животу у Богу. Парадоксално, није се вратио Богу и поред разних слобода (сексуалних на пример) насталих одбацивањем физичких спрега и окова захваљујући цивилизацијском развоју. Такве слободе му нису могле вратити изгубљену душу и љубав. Остао је без јединства са Богом јер материјални процеси, похлепа и енормно увећање капитала гурнули су га у перфекционизам, који је за последицу имао добро само за неке, а патњу, уништавање, једном речју зло за многе друге. Тиме

је западни човек преузео улогу Бога на земљи, а уместо Бога приклонио се идолима. Све то неминовно је доводило до слабљења вере, до испразности живота, до осећаја депресије, апсурдности и ништавила, до зла. Тако је од почетног пута ка досезању универзалног добра у параноичном откривању и кажњавању зла свуда око себе, доспео у владавину ђавољег слуге, Антихриста, у још већи грех од оног прародитељског који је покушавао да сапере, у још већу кварност бивства.

За разлику од западног хришћанства, које је више везано за овај земаљски свет, по теологу Јовану Мајендорфу православље је избегло искушење света тиме што се одало наивном фатализму, очекујући Божију промисао и углавном занемарујући демонску присутност у историји. Оно што је било централно за хришћанство, да вера може постојати само у најнепосреднијој вези са животом, животом који удахњује Бог, је у православљу постојало још од самог почетка, са главним карактеристикама: недоступност Бога људској спознаји и трајни отклон од покушаја да се земаљски свет устроји по небеском узору. У православној Литургији, у светом причешћу тела и крви Христове на начин обеда, јела и пића, човек улази у заједницу са Богом пот-

чињавајући се у љубави и послушности, док је Бог жртвујући се за човека узимао на себе пуноћу људске природе са свим њеним манама и врлинама. На тај начин је православном човеку, у свој његовој укупности, *и духом и телом*, било омогућено испуњење божанским енергијама и стремљење ка крајњем јединству са Богом, ка обожењу. Држећи се пасивности своје женске улоге, источни човек је, значи, прихватао свет какав јесте, настојећи да га што мање мења и изграђује, јер по њему свако неовлашћено мењање једном створеног света од стране Бога само убрзава његово непоправно пропадање.

Православље је, као и изворно хришћанство, полазило од човековог рајског стања и заједнице са Богом тј. од човекове *примарне природе*, коју је он, створен по Божијем лику, накнадно својом вољом могао наставити или раскинути. Човека је, значи, одређивао његов лични однос према Богу, а не почетни прародитељски грех који је био пренаглашен у западнохришћанским двама вероисповестима. Тако православни човек није у старту био оптерећен почетим грехом, већ могућим накнадним избором грешног пута којим се одрицао од свог назначења, од сврхе свог живота, од заједнице са Богом. Тиме

је било дато на значају слободној човековој вољи. А како рођењем није био оптерећен грехом, а крштењем постајао у потпуности члан божанске хришћанске заједнице, православни човек се осећао слободним да ужива у пуноћи живота. У случају избора грешног живота он се интимно плашио Бога, али све оно што се тицало земаљских казни на њега није имало много утицаја. Како у православљу казна као институција није имала потребно дејство, она самим тим није могла да покрене човека да ради на себи и свом моралном устројству. Православни човек је тако остао пасиван и слабо заинтересован за своје окружење, за изградњу бољих друштвених и производних односа, јер је у свом бивствовању вредновао само лични, трансцендентни, скривени однос према Богу, који је искључивао трећег, тј. друштво и уређени свет. У свом отвореном путу ка Богу није био оптерећен правилима и нормама ни црквеним ни државним које је дисциплиновано поштовао човек са Запада, па за разлику од значајне улоге институција на Западу, све те институције на Истоку, осим Цркве, нису имале знатни удео у развоју друштва.

Али, како за њега није постојала истина као извесност у стварима овог света, ни те-

жња да се она одреди, јер све је препуштано Богу, то је зло, иако свеприсутно, заправо било минимализовано. Човек са Истока није ђавола откривао у себи, већ у жени, деци и блиском окружењу. Ту је, не тако далеко од себе, испољавао насиље и агресивност. Жељу, а ни снагу, да уништава неке друге, њему непознате људе, припаднике других народа, далеке непријатеље, није имао. А његова бунтовност и ратоборност су скоро увек биле кратког даха, јалове, без очекивајућих револуционарних последица, без неког стварног помака. Тиме он као појединац није био од користи својој заједници, те се она није развијала. С друге стране, ни друштво није бринуло о појединцу на начин како се то одвијало на Западу, где су свештеници ревносно обилазили своје парохије, бринули о свим својим верницима, чак и кад су се они налазили по затворима и болницама. Препуштен сам себи, православни човек је живео углавном у страстима, а ако су се код појединаца и дешавали преокрети у смеру покајања, исправљања грешног бивства и враћања у живот са Богом, то се најчешће тумачило фаталистички, да долази споља од Бога, а не кроз самоспознају и лично духовно усавршавање. Ретки духовно усавршени љу-

ди, Свети Оци Василије, Григорије, Немесије, Максим Исповедник, Лествичник, Исак Сиријин, Теофан Затворник, чија учења ни дан данас нису изгубила на снази и проницљивости у лечењу посрнутих душа, упућивали су обичне људе на веру у Бога и да им је то примарно у животу. Ако би се неко одао грешном животу, онда је по духовницима покајање било за таквога једини лек, јер само тако је изгубљена душа могла да нађе исправан пут, а никако путем кажњавања. Тако је у православљу, чија је срж за разлику од осталих хришћанских вероисповести највише сачувана до данашњих дана, покајање а не казна следило кривицу и грех. Али, иако је било највише отворено за остваривање целовитости и утирања пута ка савршенству и Богу, православље у целини ипак није испратило цивилизацијски развој свести. Код највећег броја људи остало је наивно и скоро фаталистичко. До обожења су стигли само ретки појединци.

4.

И у данашњем времену тешко је наћи правог духовника, који ће оне који не знају упути на стазе исправног бивства и учити о рађању, страдању, смр-

ти и васкрсењу кроз шта сви морамо да прођемо. Без обзира колико су Католичка и Протестантска Црква бринуле (обе чак претерано, са казнама) над својом паством, а Православна много мање то чинила, све три су у приличној мери изневериле потребе обичног човека за моралним и верским уточиштем. Традиционални начин веровања је нестао и данашњи човек и то више онај на Западу, а мање са православног простора, имајући потребу да се исповеди, одлази углавном разним психотерапеутима, а не у цркву, која је данас сведена скоро на недељну активност. Тако су вековну улогу коју су свештеници имали у исповести и покајању у данашње време преузели разни психо-аналитичари и психотерапеути.

Један од разлога изневеравања почетног хришћанског учења у православљу и у другим двома вероисповестима, је свакако свештенство. Одавно су цркве, сталном бригом за стицањем материјалних добара, постале партнери световној власти, а не узори исправног живљења. Тако је временом клир, следећи некадашњу фарисејску улогу у тумачењу вере, постајући близак световној власти са којом је уживао у самоњима приписаним слободама и моћима, напустио још у старом

веку пут исправног бивства, лицемерно проповедајући свима осталима строго морално понашање у досезању Бога и наравно пакао и строге казне у случају неиспуњења таквог понашања.

Други разлог што толико има зла у садашњем свету, можда је у томе што „други“ човеков пут у потрази за праизворном истином, пут научног мишљења, такође није донео ништа ново сем квазиматеријалне удобности и сигурности. Наука је исто постала слуга световној власти и моћи, њен нераздвојни партнер у капиталистичком свету и знатно, са људском похлепом и грамзивошћу, допринела кварности укупног бивства. Иначе, пут научног и технолошког развоја, по многим исправнији и напреднији од пута вере, у модерно време постао је доминантан на уштрб религијског, јер зашто би се веровало нечему нестварном кад се то узрочнопоследичним и рационалним мишљењем и сазнањем може оповргнути. Али, разлике у научном и религијском путу, по Јунгу заправо нема. У питању је суштински један једини пут ка праизворној истини, ка творцу, само што се садржај нашег колективног несвесног науком пројектује на природне, а религијом на персонификоване силе, па се „разлика“ заправо, манифестује само у објекту

пројекције. Тако су теолошко наслеђе на једној и просветитељски рационализам и даљи развој науке на другој страни, заједно конструисали и заступали разне идеологије и научне теорије са циљем да се покрије сва лицемерност исквареног религијског и духовног учења, да се оправда лажно бивство. Зло је добило покриће и оправдање, а неуротичном и расцепљеном човеку данашњице није остало ништа више до прилагођавања у циљу опстанка или бежања у болест и смрт.

Како одавно човек није мера свих ствари, све почетне вредности исправног бивства постале су потпуно инвертоване. При том, парадоксално, иако је толико присутно, метафизичко зло се мало помиње данас, све што је појавно и световно се објашњава неминовним цивилизацијским развојем, грех се замењује грешком и промашајем, а ђаво постаје симпатична фигура за плашење више као саставни део бројних литерарних и филмских жанрова. Праве вредности љубави, чистоте, невиности, доброте и истине су ретке у овом свету. Оне се, додуше, појављују у уметничким делима, али само као неки романтичарски недостижни циљ. У времену глобализације, медија и повезаности

свих људи, парадоксално, нема се времена за врхунски осећај љубави и универзалну хришћанску вредност, јер она не доноси корист.

Ако је зло свуда и ако се већина мири са тим, да ли то значи умирање вере и одустајања од достизања савршенства у Богу? Ако цивилизацијским развојем количина свести постаје све већа, да ли та свесност доноси напредак или не? Да ли ми идемо путем проклетства или благослова? Да ли се то стално понавља симболична сцена кушања јабуке са дрвета сазнања и последице тога? На ова питања тешко је одговорити, али постављајући их човек постаје свестан да једино крећући се ка добру може осмислити живот и отргнути га од ништавила, другим речима обожењем победити зло. А како је изворним хришћанским учењем и апокалипсом у историјском времену, пораст количине зла одавно објашњен, на нама је да испратимо стари еон и дочекамо праведност и доброту, верујући и надајући се да ће и наш сопствени пут у љубави водити ка бесмртности и савршенству. У том случају, иако наизглед занемарено, хришћанско учење је и дан данас актуелно, чак можда више него пре две хиљаде година. □